

ეკონომიკური და პოლიტიკური ვითარება ილიას ეპოქის საქართველოში*

ბიული ქვეყნის ბიული

ეკონომიკის დოქტორი, ასოცირებული პროფესორი
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი, საქართველო
giuli.keshelashvili@tsu.ge

<https://doi.org/10.35945/gb.2018.06.018>

საკვანძო სიტყვები: სოციალურ-ეკონომიკური პროცესები, სახელმწიფო პოლიტიკა, საზოგადოება და სახელმწიფო, სამართლიანი საზოგადოება, ეკონომიკური ბაზისი, კერძო საკუთრება, თავისუფლების ხარისხი, ეკონომიკური პოლიტიკა

XIX საუკუნის დასავლეთევროპული ეკონომიკურ-ფილოსოფიური აზრის გამომავალი ქართულ სინამდვილეში

საზოგადოება და სახელმწიფო თანამედროვე გაგებით წმინდა ევროპული მოვლენაა (Reinhard, 1999:14-22), რომელიც სათავეებს ევროპული ფეოდალიზმიდან იღებს. ევროპული სახელმწიფო მოწყობა დასაბამიდან იცნობს ცენტრალური ხელისუფლისა და პიროვნების თანაარსებობას. ისტორიკოსი დავით პაიჭაძე აღნიშნავს, რომ „დინამიური ბალანსი ამ ინსტიტუტებს შორის არის შიდა ინტეგრაციის მამოძრავებელი ძალა, რამაც დასავლური საზოგადოების განვითარების ეტაპები განაპირობა: ერთობიდან საზოგადოებისაკენ, საზოგადოებიდან „საზოგადოებრივ შეთანხმებამდე“, საზოგადოებრივი შეთანხმებიდან თანამედროვე სახელმწიფომდე“ (პაიჭაძე, 2013:9).

ანტიკური ხანის ფილოსოფოსები: პლატონი, არისტოტელე, სოკრატე, ციცერონი, სენეკა და სხვები საკუთრების საკითხს სახელმწიფოს მოწყობის თვალსაზრისით გადამწყვეტ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ. ასევე, „ახალი დროის“ მოაზროვნენი, თომას ჰობსი (1588-1679), ჯონ ლოკი (1632-1704) და ჟან-ჟაკ რუსო (1712-1778) კერძო საკუთრებას ინდივიდისა და მისი ქმედების თავისუფლების ხარისხთან უშუალო კავშირში განიხილავდნენ. თანამედროვე განვითარებული სამყაროს მიერ განვლილი გზა ერთობიდან საზოგადოებამდე ადამიანის რთულ სოციალურ ურთიერთობებს გულისხმობს, დაფუძნებულს საკუთრების თავისუფალ ფლობასა და მის ასევე თავისუფალ განკარგვაზე. ამ გარემოებას ეფუძნება ასევე კანტის გამოხატვაში – საკუთრების წარმოქმნას რესპუბლიკურ სახელმწიფომდე მიყვარათ. სახელმწიფოს ფუნქცია „ახალი დროის“ დასავლური ფილოსოფიური მოძღვრებების მიხედვით, საზოგადოების წევრებს შორის სამართლიანი

ურთიერთობების მენეჯერის ფუნქციაში გამოიხატებოდა. სახელმწიფო „საზოგადოებრივი შეთანხმების“ შედეგია.

დასავლეთ ევროპაში აღმოცენებული ე.წ. „მესამე წოდება“ „ქალაქელები“ პოლიტიკური უფლებებისა და თავისუფლებებისათვის ბრძოლაში სოფლად მცხოვრებ ფეოდალებს დაუპირისპირდნენ. გაჩნდა ეროვნული, ანუ ბურჟუაზიული მოძრაობები. რა ხდებოდა ამ დროს აღმოსავლეთში? აღმოსავლეთში გამოიკვეთა ცენტრალური ხელისუფლის ავტორიტარიზმი, ინდივიდის როლისა ზოგადოების კულტურულ და პოლიტიკურ ცხოვრებაში უგულებელყოფილ იქნა. ამიტომ ვერ ჰპოვეს ბურჟუაზიული განვითარების გზა თავის დროზე მაღალგანვითარებულმა ფეოდალურმა აზიურმა რეგიონებმა (Wickham, 1985:187).

საქართველოს გეოსტრატეგიული მდებარეობის გამო, საგარეო ურთიერთობები ქვეყნის საზოგადოებრივი განვითარების საქმეში ყოველთვის განმსაზღვრელ როლს ასრულებდა და დღესაც იგივე გრძელდება. დასავლეთში კი, საპირისპიროდ – საგარეო პოლიტიკა საზოგადოების შიგნით განვითარების გაგრძელებას წარმოადგენს (პაიჭაძე, 2013:11). შიგნით კონსოლიდაციისა და ეროვნული ინტეგრაციის პროცესი საქართველოში გამუდმებულად ფერხდებოდა დამპყრობლების მიერ. ამიტომ საქართველოს ისტორიაში განსაკუთრებული როლი ჯერ ბიზანტიასთან და შემდგომში კი რუსეთთან მეზობლობას ენიჭებოდა და ენიჭება დღესაც.

ფეოდალიზმის განვითარება რუსეთში შორს არის ევროპული ტრადიციისაგან. რუსეთის ბიუროკრატიული ცენტრალიზმი და ხელისუფლების ავტოკრატიზაცია ივანე მრისხანესაგან იღებს სათავეს, როცა გატარდა გარკვეული რეფორმები (1549-1560), რომლის მიზანი იყო თვითმპყრობელობის გაძლიერება და სახელმწიფოს ცენტრალიზაციის განმტკიცება. მოსკოვის სახელმწიფომ შეიერთა ყაზანის, ასტრახანის სახანოები, დაიმორჩილა ციმბირის ხანიდან ოღაელთა ურდო. იგი ერთპიროვნულად შეუდგა სახელმწიფოს მართვას. საშინაო პოლიტიკაში მან კურსი აიღო თვითმპყრობელური ხელისუფლების განმტკიცებისა და ოპოზიციის დათრგუნვისაკენ. ეს არის ძირითადი მიზეზი იმისა, თუ რატომ ვერ წარმოიქმნა რუსეთში ბოიარებისაგან

* კვლევის შედეგები წარმოდგენილ იქნა I ეროვნულ სამეცნიერო კონფერენციაზე „ეკონომიკური მეცნიერების კრიზისი და ახალი პარადიგმების ძიება“

დასავლურის მსგავსი რეგიონულად დამაგრებული წოდების დასაყრდენი. ერთი სიტყვით, ფეოდალიზმი რუსეთში ივანე მრისხანიდან მოყოლებული სულ უფრო და უფრო ავტოკრატიზაციის ინსტრუმენტად ყალიბდებოდა (Borgolte, 2002 :268).

საქართველოს რუსეთთან შეერთებისთანავე ქართველი არისტოკრატიის დიდი ნაწილი რუსეთში იქნა გადასახლებული. ქართული სახელმწიფოებრიობა და ქართული ფეოდალიზმი, ანუ მოსახლეობის მიერ ლეგიტიმურად მიჩნეული სისტემა გაუქმდა. სკოლებში, ეკლესიასა და სასამართლოში საქმის უცხო ენაზე წარმოება მოსახლეობასა და ისედაც არალეგიტიმურად აღქმულ რეჟიმს შორის კომუნიკაციის შესაძლებლობა მოსპო. თაობები დარჩნენ უწიგნურნი, ეს გარემოება განსაკუთრებით უწყობდა ხელს დემონტაჟის პროცესს. ამ უფსკრულის ამოვსება სილია ჭავჭავაძე „მომრიგებელი მოსამართლის“ ინსტიტუტის შემოღებით ცდილობდა.

ილია ჭავჭავაძის მოღვაწეობა – ქართული ანბანის რეფორმირება, თანამედროვე ლიტერატურული ენის დახვეწა, მას იმდროინდელი ევროპული ეროვნული მოძრაობების გმირების რიგში აყენებს. ხოლო ლოზუნგი „მამული, ენა, სარწმუნოება“, ქართველებისათვის ეროვნული ინტეგრაციის ორიენტირების სიმბოლო და მაჩვენებელია. სოციალური პრობლემების მოგვარებას ილია ჭავჭავაძე საქართველოში ეროვნული ბურჟუაზიის, ქართული „მესამე წოდების“ აღმოცენებაში ხედავდა.

XIX საუკუნის ევროპაში მიმდინარე ეროვნული მოძრაობები ეროვნული სახელმწიფოების შექმნას ისახავდა მიზნად და ამ პროცესის მამოძრავებელი ძალა ბურჟუაზია იყო. ეკონომიკური და საზოგადოებრივი ურთიერთობების შემდგომი პროგრესის საფუძველს ილია ჭავჭავაძე ბურჟუაზიული ურთიერთობების სრულყოფა-განვითარებაში ხედავდა. სწორედ ამიტომ მოითხოვდა ეროვნულ დამოუკიდებლობას, მაგრამ, როგორც რეალისტი, პოლიტიკური ავტონომიის ფორმას სჯერდებოდა. ილია ჭავჭავაძისათვის საქართველოს ეროვნული დამოუკიდებლობა – ეროვნული „მესამე წოდების“ მიერ დაფუძნებულ სოციალურ წესრიგს ნიშნავდა. მას მომავლის სამართლიანი საზოგადოების შენება მხოლოდ სოციალური თანასწორობის უზრუნველყოფისა და ჩავგრის ყოველგვარი ელემენტის აღმოფხვრის გზით მიანიშნებდა შესაძლებელი. იგი ცდილობდა, გამოენახა ეკონომიკური განვითარების ისოპტიმალური გზები, რაც საქართველოს თავიდან ააცილებდა წოდებრივი დაპირისპირების გაღრმავებას. ამიტომ განიხილავდა წოდებათა შერიგების ეკონომიკურ, იურიდიულ და ზოგად პოლიტიკურ საფუძველებს დათვლიდა, რომ ამის მიღწევა მხოლოდ კარდინალური ეკონომიკური გარდაქმნებით, მესაკუთრეთა ფენის გამრავლება-გაძლიერებით, შესაბამისი მოქნილი კანონმდებლობითა და თვითმმართველობის დემოკრატიული

სისტემის შემოღებით გახდებოდა შესაძლებელი (მალაზონია, 1999:112).

**ფრაგმენტები ილია ჭავჭავაძის
სოციალურ-ეკონომიკური მოძღვრებიდან**

ილია ჭავჭავაძე სახელმწიფოს განვითარების მტკიცე საფუძვლად ეკონომიკურ ბაზისს თვლიდა. ამიტომ მოითხოვდა ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების შემაფერხებელ გარემოებათა დაუყოვნებლივ აღმოფხვრას და მკაცრად ილაშქრებდა საზოგადოებრივი ცხოვრების ისეთი მანკიერი ორგანიზაციის წინააღმდეგ, როგორცაა ბატონყმობა, მისთვის დამახასიათებელი იძულებითი შრომითა და არარენტაბელური ეკონომიკით. იგი თვლიდა, რომ საზოგადოება კლასთა და ფენათა დაპირისპირებითა და ბრძოლით სასიკეთოდ ვერ განვითარდებოდა და კატასტროფამდე მივიდოდა, რისი გადატანა ძალიან ძვირად დაუჯდებოდა ერებსა და მთელ კაცობრიობას. ის იზიარებდა ინგლისური კლასიკური პოლიტიკონომიის კორიფეების აზრს იმის შესახებ, რომ გაბატონებულ კლასებს თავისი მოგების ნაწილი მშრომელებისათვის უნდა გაეყოთ და საქართველოში მიწათმფლობელებს გლეხი უმიწოდ არ უნდა დაეტოვებინათ.

ბატონყმობის გაუქმების შემდეგ ილია ჭავჭავაძე იბრძოდა მიწითსარგებლობის გადასახადის შემცირებისა და გლეხობის მესაკუთრედ გადაქცევისთვის, რასაც წარმოებისადმი ინტერესის გაძლიერებად აპროდუქციის ზრდა უნდა მოჰყოლოდა. ილიას პროგრამა ითვალისწინებდა სოციალური ურთიერთობების სამართლიანსაფუძველზე მოწყობას, რაც კერძო საკუთრების პირობებში თავისუფალი შრომის ფაქტორს დაუკავშირდებოდა.

საქართველოში ბატონყმობის გაუქმების შემდეგ ილია ჭავჭავაძემ თავისი ცხოვრების განმსაზღვრელი პოზიცია აირჩია: სამართლის წინაშე ფორმალურად თანასწორ საზოგადოებაში, შესაძლებელია ყველა დაპირისპირების მშვიდობიანი გადაჭრა, ყველა ადამიანის მესაკუთრედ გადაქცევა და ყველასთვის შრომის აუცილებლობა. მას სჯეროდა, რომ აღნიშნულის მიღწევისათვის საქართველოში არსებული შესაძლებლობების გონივრული გამოყენება იყო აუცილებელი.

ილია ჭავჭავაძემ განსაკუთრებული ყურადღება დაუთმო ხიზნობასთან დაკავშირებული პრობლემების კვლევას. იგი ხიზნობის ძირითად პრობლემას მუშახელს მოკლებული მიწის არსებობაში ხედავდა. ბატონყმობის გაუქმების შემდეგ უმიწო გლეხების სიმრავლემ საიჯარო გადასახადების ზრდა გამოიწვია. ხიზნობისათვის სავალდებულო იყო მიწათსარგებლობის ყოველწლიური გადასახადის გადახდა, რაც „სამართლიანი საზოგადოების“ ჩამოყალიბების საფუძველი უნდა გამხდარიყო. ხიზნობას, ილიას აზრით, ურთიერთხელსაყრელ საფუძველზე უნდა მოეწესრიგებინა მიწათმქმედისა და მიწათმფლობელის ურთიერთობები.

„სამართლიანი საზოგადოება“ უნდა დაფუძნებოდა თავი-სუფალი ადამიანების მიერ შექმნილ ისეთ ეკონომიკურ ურთიერთობებს, რაც გამორიცხავდა ყოველგვარ ჩაგვრასა და უუფლებობას. ივ. ჯავახიშვილის თქმით, მან „ჯერ კიდევ 1880 წელს აღიარა ისტორიული პროცესის გასაგებად ეკონომიკური საფუძვლის ცოდნის აუცილებლობა“. ილიამ გააანალიზა ისეთი ეკონომიკური კატეგორიები, როგორცაა ფული, საქონელი, ბაზარი, ღირებულება, ფასი და სხვა.

ილია ჭავჭავაძე ხაზგასმით აღნიშნავდა საზოგადოებრივი წარმოების და საქონელმომოქცევის როლს ქვეყნის ეკონომიკურ განვითარებაში. სასოფლო-სამეურნეო საქონლის კონკურენტუნარიანობის პირობების განსაზღვრას, თვითღირებულების შემცირების გზების ძიებას, სოფლად ეფექტიანი საინვესტიციო პოლიტიკის გატარებას ილია წარმოების სტიმულირებისათვის აუცილებელ პირობად მიიჩნევდა. იგი აღნიშნავდა, რომ ...მიწასთან გასწორდა, გაქარწყლდა და მტვრად აღიგავა ის ქვეყნები, რომლებმაც უგულებელყვეს წარმოების განვითარების მნიშვნელობა. ამით მოედო ბოლო დიდი სრაველს, დიდ საბერძნეთსა და დიდ რომს (ჭავჭავაძე, 1956: 174).

„სათავადაზნაუროს აადგილ-მამულობანკის“ დაარსება და ხელმძღვანელობა ნათელი მაგალითია ილიას ეკონომიკური შეხედულებებისა. ილიას პრინციპულობამ, შრომის-მოყვარეობამ, გულისხმიერებამ და საბანკო კანონების განუხრელმა დაცვამ ბანკის საქმიანობის წარმატება და მომგებიანი ფუნქციონირება განაპირობა. ბანკიდან მიღებული შემოსავლები განათლებისა და კულტურის განვითარებას, მოსახლეობის ჯანმრთელობის დაცვას მოხმარდა. „სათავადაზნაურო საადგილმამულო ბანკი“ საერთო-ეროვნულ კუთვნილებად იქცა.

ილია ჭავჭავაძის ეკონომიკურ იდეებს აქვს უდიდესი თეორიული და პრაქტიკული მნიშვნელობა. იგი აქტუალურია დღესაც, როდესაც უარი ვთქვით წარმოების მართვის ადმინისტრაციულ-ბიუროკრატიულ მეთოდებზე და ვცდილობთ, ეკონომიკური მეთოდების გამოყენებას. ილიას

დროინდელ საქართველოში, ისევე როგორც რუსეთში, იცავდნენ კერძოს მიმართ ზოგადის უპირატესობის დებულებას. სოციოლოგიაში ამის გადმოტანა ნიშნავდა, მთელის უპირატესობის აღიარებას ნაწილის მიმართ, იმას, რომ პიროვნება უნდა ემსახურებოდეს ერს, საზოგადოებას და სახელმწიფოს, რადგან ისინი ღვთაებრივის განხორციელებანი არიან დედამიწაზე და ეს საუკეთესო გარანტიაა პიროვნებისათვის. 1882 წელს ილია ჭავჭავაძემ წამოაყენა დებულება იმის შესახებ, რომ ადამიანი, ერი, საზოგადოება, სახელმწიფო, ცხადია, გარკვეული უფლებების მქონეა, მაგრამ „უმაღლესი საგანია“ კონკრეტული პიროვნების უფლება. იგი უპირატესია სახელმწიფოსა და საზოგადოებაზე (ჭავჭავაძე, 1985:286).

შეიძლება დავასკვნათ, რომ ილია ჭავჭავაძის მოღვაწეობა რუსეთის იმპერიისათვის განსაკუთრებულ საფრთხეს წარმოადგენდა, რადგან მისი შეხედულებანი წოდებათა შერიგებაზე, მემამულური და გლეხური მეურნეობის რაციონალიზაციაზე, შრომის საყოველთაო ვალდებულებაზე, სასაქონლო-ფულად ურთიერთობათა განვითარებაზე და სოფლის მეურნეობის დარგობრივი სპეციალიზაციის საკითხებზე კაცობრიობის ზნეობრივი და სამართლებრივი განვითარების მაღალ საფეხურებს შეესაბამებოდა. მას სურდა, რომ ეკონომიკისა და მეცნიერების განვითარების მთავარი მიზანი ყოფილიყო საქართველოს მოსახლეობის კეთილდღეობა, ამიტომ მის მიერ არჩეული გზა შეუსაბამობაში მოდიოდა რუსეთის იმპერიაში მიმდინარე პროცესებთან.

დღეს, გლობალიზებულ სამყაროში, როდესაც შეიცვალა კაპიტალიზმი მისთვის დამახასიათებელი ნიშან-თვისებებით, XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ჩასახული „ამხანაგობებისა“ და „სახალხო კაპიტალიზმის“ პრობლემები კვლავ პრობლემებად რჩება. ილია ჭავჭავაძის იდეებმა ვერ შეიძინეს სოციალურ-ეროვნული და საერთო-ეროვნული ფუნქციები. ჩვენი დასკვნა კი ის არის, რომ ამ იდეების განხორციელებას სახელმწიფო პოლიტიკა უნდა დაედოს საფუძვლად. სხვაგვარად შეუძლებელი გახდება ჩვენი ეროვნული მემკვიდრეობის დაცვა და განვითარება.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. Reinhard W., (1999). Geschichte der Staatsgewalt. Eine vergleichende Verfassungsgeschichte Europas von den Anfängen bis zur Gegenwart, Oskar Beck, München.
2. პაიჭაძე დ., (2013). საქართველოსთანამედროვეისტორიისსაკითხისათვის, თბილისი. http://dpaitschadse.blogspot.com/2013/04/blog-post_6115.html
3. Wickham Ch., (1985). The Uniqueness of the East, krebulSi: Feudalism and Non-European Societies, T.J. Byres und H. Mukhia (Hrg), London.
4. Borgolte M., (2002). Otto Hinzes Lehre vom Feudalismus in kritischen Perspektiven des 20. Jahrhunderts, krebulSi: Nathaly Fryde, Pierre Monnet, Otto Gerhard Oexle (Hrg), Die Gegenwart des Feudalismus, Göttingen.
5. მალაზონია დ., (1999). ილია ჭავჭავაძის სოციალურ-ეკონომიკური შეხედულებები, ჟურნალი „კლიო“, <http://eprints.iliauni.edu.ge/usr/share/eprints3/data/2125/1/klio-%203.pdf>
6. ჭავჭავაძე ი., (1956). თხზულებათა სრული კრებული, ტ.ნ., თბილისი.
7. ჭავჭავაძე ი., (1985). თხზულებანი 5 ტომად, ტ.2., თბილისი.
8. თევზაძე გ., (2010). ილია ჭავჭავაძე და ახალი ამროვნება, თბილისი. <https://burusi.wordpress.com/2010/10/27/gur-am-tevzadze>
9. რატინიპ., (1954). ილიაჭავჭავაძე, ფილოსოფიურიდასოციალურ-პოლიტიკურიშეხედულებები, თბილისი.
10. სურგულაძე., (1973). ქართულისაზოგადოებრივიზმის XIX საუკუნისმეორენახევარში, თბილისი. <http://evergreen.tsu.ge/eg/opac/advanced?locg=1>
11. ქავთარაძე გ., (2012). დასავლური ღირებულებები ქართულ საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ამროვნებაში, სადოქტორო ნაშრომი, თბილისი, http://www.nplg.gov.ge/dlibrary/collect/0002/000622/g_qavtaradze.pdf

ECONOMIC AND POLITICAL SITUATION IN THE ILIA ERA IN GEORGIA

GIULI KESHELASHVILI

Doctor of Economics, Associated Professor
Ivane. Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia
Giuli.keshelashvili@tsu.ge

<https://doi.org/10.35945/gb.2018.06.018>

KEYWORDS: SOCIO-ECONOMIC PROCESSES, STATE POLICY, SOCIETY AND STATE, FAIR SOCIETY, ECONOMIC BASE, PRIVATE PROPERTY, QUALITY OF FREEDOM, ECONOMIC POLICY

SUMMARY

The article offers a discussion of the socioeconomic processes in Georgia in the second half of 19th century characterized with significant changes in socioeconomic, political and cultural life of Georgian people. In the mentioned period, capitalistic production relations emerged earlier have developed and this was followed by fundamental changes in balance of power between classes, public thinking and sphere of material and mental life. Due to geo-strategic location of Georgia, the foreign relations were decisive for the social development of the country. Historically, the process of internal consolidation and national integration has permanently been delayed by the conquerors. Neighborhood relations with Russia have played the particular role in the foreign policies of Georgia.

Work focuses on Ilia Chavchavadze's views about the role of production and goods' circulation with respect of country's economic development, issues of improvement of agricultural products' competitiveness, implementation of effective investment policies in rural areas, establishment and development of the "banks of the nobility".

Irrespective of thorough study of these problems, the above issues are still of significance today. The work demonstrates that Ilia Chavchavadze's activities were particularly dangerous for Russian Empire. His views about conciliation between different titles, rationalization of the landlords and peasant farm economies, general labor obligations, commercialization and agriculture specialization corresponded to the high level of the moral and legal development of the mankind. Ilia desired that the main goal of the development of economy and science was welfare of Georgian population and therefore, the way chosen by him contradicted to the processes in Russian Empire. In the end of the work the conclusion is made that today, with change of capitalism, with its characteristic features, the problems of "partnerships" and "public capitalism" emerged in the second half of 19th century still persist. Ilia Chavchavadze's ideas could not acquire the social-national and general-national functions as implementation of these ideas should be based on the state politics. Otherwise, our national heritage cannot be protected and developed.